

Şer'iyye Sicillerine Göre Kayseri'de İhtida Hareketleri (1645-1665)

Hava SELÇUK*

ABSTRACT

Conversion to İslam in The Ottoman City of Kayseri, 1645-1665 (According to The Şer'iyye Sicils of Kayseri)

This paper on conversion to İslam rely on the şer'iyye sicils of Kayseri. It beings by reviewing the traditional Turkish concept of State in conjunction with the archival evidences. By examining the court cases in these sicils it will be possible for us to assess how the non-Muslim conversion to İslam took place in the Ottoman society as seen from this sicils of Kayseri for the period 1645-1665.

The result of this examinations will help to revise a number of misconceptions regarding conversion in the Ottoman Empire a study of conversion from the sicils may yield a certain insight into the nature of the relationship between the centre and people.

GİRİŞ

Kayseri hem Selçuklular devrinde, hem de ona halef olan beylikler zamanında önemli bir belde ve merkezdi. Selçuklular devrinde Kayseri gerek etnik menşei gerekse inanç durumu ile farklı unsurlardan meydana gelmekte idi. Şehir halkı nüfusun büyük bir kısmını teşkil eden Müslüman Türklerin yanında Ermeni ve Rumlardan müteşekkil bulunmaktaydı. Hıristiyan ahalinin kitleler halinde şehir, kasaba, mahalle ve köyler halinde ihtida ettiklerine dair bir belge elimize mevcut değildir¹. Selçuklu devri kaynaklarının, özellikle arşiv belgelerinin kıtlığı, tabii olarak Selçuklu Kayseri'sinde meydana gelen ihtidaları ortaya koymayı güçleştirmiştir. Farklı ırk ve dinden olan insanların bir arada yaşamalarının bir neticesi olarak bir birlerinden etkilenmeleri doğal bir hadisedir. Selçuklu şehirlerinde mevcut olan sosyal, dinî ve ticarî müesseseler Müslümanlarla gayrimüslimler arasında yoğun temasların yaşanmasına sebep olmaktaydı. Aynı mahallelerde oturmaları bile onların karışmalarını önlemiyordu². Türklerin Anadolu'ya gelmeleri ile birlikte Kayseri şehrinde yerli halk arasında zaman zaman İslamiyet'i kabul suretiyle din değiştirme hadisesi meydana gelmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Erciye Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

1 Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982, s.207.

2 Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s.60.

Fakat Türklerin Rumeli'ye geçmeleri ile birlikte Rumeli'nde olduğu gibi Arnavut, Boşnak ve Pomaklar toptan din değiştirdiği ve etnik kimliklerini ve dillerini muhafaza ettiği durumlara Selçuklu Türkiye'sinde rastlanmamıştır³. Selçukluların inkırazı ile birlikte Anadolu'da beylikler devri başlamıştı. Kayseri de Karamanoğulları beyliğine dahil bulunuyordu. Kayseri'nin ilk olarak Osmanlı hakimiyetine geçmesi I. Bayezid'in oğlu Çelebi'nin, Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey'i mağlup etmesinden sonra 1398'de olmuştu. Ankara Savaşından sonra Karamanoğulları Beyliği, Karamanoğlu II. Mehmed'in beyliğin başına geçmesiyle Kırşehir ve Kayseri de dahil olmak üzere yeniden kurulmuştu. Kayseri Fatih Sultan Mehmed zamanında Karamanoğulları Beyliğinin ortadan kalkması ile kati olarak Osmanlı devletine ilhak edilmiştir⁴.

Osmanlı hakimiyeti sırasında Kayseri, hiçbir yabancı devletin istilasına uğramamış ve devlet yıkılıncaya kadar bir Osmanlı şehri olma özelliğini devam ettirmiştir.

Kayseri'nin 1520 yılındaki tahririne göre tahminen demografik yapısı şu şekilde idi⁵: Müslüman nüfus 7.210, Gayrimüslimlerin nüfusu 2.028 ve Kale görevlilerinin sayısı 98 idi. Müslüman nüfus toplam nüfusun %77.2'sini, Gayrimüslimler %21.6'sını, Kale görevlileri %1.2'sini oluşturmaktaydı⁶.

Bir belde halkının birbirleriyle olan hukukî, iktisadî, ticarî, sosyal, dinî münasebetlerini yansıtan Şer'iyeye sicilleri çalışmamızın kaynağını oluşturmaktadır. Kayseri'nin 1645-1665 yıllarına ait 25 adet Şer'iyeye Sicilinden⁷ hareketle bu bölgede meydana gelen ihtida hareketleri incelenmiş, konu zaman ve mekan olarak daraltılmıştır. Esasında bir Selçuklu şehri olan daha sonra Osmanlılar tarafından ilhak edilen Kayseri şehrinde Rum ve Ermeni ahalinin, kendi inançları doğrultusunda Müslüman Türklerle birlikte yaşadıkları bilinmektedir. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin Rum ve Ermeni ahali üzerinde her hangi bir İslamlâştırma politikasının olmadığını, incelediğimiz dönemde meydana gelen ihtida hareketlerinin devletin zoruyla değil, sosyal bünyenin yarattığı etkileşimler neticesinde olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

1. İhtidaların sicillerde yer alış şekilleri

Mahkeme kayıtlarının tam manasıyla ihtidayı yansıttığını söyleyemeyiz. Bazı defterlerin ilk sayfasında o yıl Müslüman olanların kayıtları bulunmakla birlikte diğer defterlerde bu tür kayıtlara rastlanmamaktadır

3 Osman Turan, *Türkiye'de Manevi Buhran Din ve Laiklik*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, s.103-104.

4 Tayyib Gökbiçgin, "XVI. Asır Başlarında Kayseri Şehri ve Livâsı", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Toğan'a Armağan*, s.93; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, C.II, Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen, T.T.K., Ankara 1987, s.779-781.

5 Hane:H.1282 (M.1866) tarihli bir belge de beş nüfus bir hane olarak kabul edilmektedir.Nejat Göyünç, "Hane" Deyimi Hakkında", *İ.Ü. E.F.Tarih Dergisi*, İ.Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, İstanbul 1979, s.345-346.

6 Mehmet İnbaşı, *XVI.yy. Başlarında Kayseri*, İl Kültür Müdürlüğü, Kayseri 1992, s.50.

İhtida olayları ile ilgili belgeler şekil bakımından sicillere intikâli doğrudan veya dolaylı bir biçimde olmuştur. Şer'iyeye Sicillerinde tespit ettiğimiz 1645-1665 yıllarına ait ihtida ile ilgili belgelerde sadece dört belge ihtida olayının tescil ve ilâmi maksadıyla sicillere yazılmış kayıtlardır⁸. Geri kalan belgelerde mühtedînin adı dolaylı olarak yani miras, kefalet, veraset, azad etme gibi değişik konular ile ilgili belgelerde sicillere geçmiştir. Dolaylı kayıtlarda mühtedîlerin adına şu şekilde rastlamaktayız: "daha önce şeref-i İslâm ile müşerref olan mühtedî..."⁹, "Mehmed Beşe bin Abdullah'ın kardeşi Marta..."¹⁰, veya veraset konusu gündeme geldiğinde "helâk olan zimmînin oğlu Mustafa Beşe..."¹¹ gibi. Bu nedenle yaptığımız çalışmada mahkemeye yansımamış, çeşitli sebeplerle mahkeme dışında çözülmüş meselelerde ihtida ile ilgili konular varsa bile bize ulaşmamıştır. Bundan hareketle mahkeme kayıtlarına yansıdığı oranda ihtida kayıtlarını tespit edebiliyoruz.

7 Bu defterlerden bir kısmı Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencileri tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olup, birer örneği E.Ü. Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Arşivi'nde bulunmaktadır. 1645-1665 yıllarına ait defterlerden yüksek lisans tezi olarak sunulan tezler şunlardır:

Mukaddes Yılmaz-Sefure Deveci, 55 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H. 1055-1056/M.1645); **Mustafa Oğuz**, 59 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1068/M.1658); **Mesude Doğan**, 60 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1058-1065/M.1648-1654), 61 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1061/M.1650); **Berna Kozan**, 62 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H1062/M.1651); **Muhammed Kalıpcıoğlu**, 65 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1066-1067/M.1657), 66 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H1067-1068/M.1658), 67 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1068/M.1658), **Recep Çalışkan**, 68 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1068/M.1658); **Gültekin Şen**, 69 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1069/M.1659), 70 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1070-1071/M.1660), **Hüseyin Özçelik**, 72/I Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1075-1076/M.1660), **Hüseyin Özçelik**, 72/II Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1071-1073/M.1660), **Adem Yılmaz**, 74 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1072-1073/M.1664); **Zeynep Kalıpcıoğlu**, 75 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1073/M.1664)

Aşağıda ismi geçen defterlerin mikrofilimleri E.Ü. Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Arşivi'nde bulunmaktadır.

56/I Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1057-1058/M.1647-1648), 56/II Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1057-1058/M.1647-1648), 57 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1058-1059/M.1648), 58 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1060-1085/M.1650-1674), 63 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1063-1064/M.1652), 64 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (M.1066-/M.1656), 71 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1070-1071/M.1660), 73 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1071-1072/H.1660), 76/I Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1075-1076/M.1665), 76/II Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1075-1076/M.1665)

Kayseri Şer'iyeye Sicilleri bundan sonra (KŞS) şeklinde kısaltılmış olarak ifade edilecektir.

8 KŞS 55, s.1, Belge No:5; KŞS 57, Defterin baş sayfasında numarası yok; KŞS 63, s.60, Belge No: 223(Köy imamının huzurunda Kelime-i şehâdet getirmiş); KŞS 71, s.74, Belge No: 168(Arapça İhtida ilâmı)

9 KŞS 76/I, s.17, Belge No: 36; KŞS 57, s.101, Belge No: 378; KŞS 64, s.137, Belge No: 408, s.167, Belge No: 501.

10 KŞS 65, s.30, Belge No: 84

11 KŞS 57, s.101, Belge No:331

2.Kayseri'de Rum ve Ermenilerin İhtidaları ve Sebepleri

Osmanlı devleti dinsel bir hoşgörü politikasının takipçisi olmuştur¹². Osmanlı memleketinde yaşayan gayrimüslimlerin hukuk gibi ideolojik yönü ağır basan bir alanda Osmanlı yargı ve muhakeme sistemini benimsemiş olmaları, zimmîlerin topluma sanıldığından daha fazla entegre olduklarını ve devletin kendilerine sunmuş olduğu hoşgörü ortamından fazlasıyla faydalandıklarını ortaya koyar¹³.

Şartlar sürekli değişiklik gösterdiğinden ihtidalar zamana ve mekâna göre değişmektedir. Tarihî süreç içerisinde din değiştirme olayına bakıldığında din değiştirme olayının sebeplerini psikolojik ve sosyo-kültürel faktörler olmak üzere iki temel gruba ayırabiliriz. Günahkârlık duygusu, dramatik tecrübeler, iç çatışmaları ile manevî aydınlanmayı psikolojik faktörler, dini telkin ve irşatlar ile başka bir dinle teması da sosyo-kültürel faktörler arasında sayabiliriz¹⁴.

Kayseri yukarıda da ifade etmiş olduğumuz gibi Türkiye Selçukluları'ndan itibaren Türk ve Müslüman bir topluluğun hakimiyeti altında idi. İncelediğimiz 1645-1665 yıllarına gelindiğinde neredeyse 400 yıllık bir dönemde Müslüman Türkler ile Rum ve Ermeniler bir arada yaşamaktaydı. Bu dönem doğal olarak bu unsurlar arasında bir takım etkileşimlerin olduğu dönemdi. Nitekim Kayseri, yeni fetih edilen, yerli Rum ve Ermeni halkın bu din ile ilk defa karşılaştıkları veya devletin hakimiyet kurmak amacıyla bu bölgeye misyonerlerini gönderdiği bir şehir görünümünde değil idi.. Yüzyıllardır farklı unsurların iç içe yaşadıkları bir Osmanlı şehri idi. Osmanlı klasik döneminde dinsel ve etnik grupların şehirlerde birbirine tamamen kapalı, ayrı cemaatler halinde yaşamadıklarını görmekteyiz¹⁵. Müslüman ve gayrimüslim toplum gerektiğinde aynı sokakta oturuyor, birbirleriyle eşya, emlak alış-verişi yapıyor, zaman zaman birlikte iş yapıyorlardı. Bu bölgedeki ihtida hareketleri özellik itibarıyla çoğunluğu toplum içi ilişkilerden kaynaklanan bir yapı taşınması sebebiyle hem psikolojik hem de sosyo-kültürel faktörlerden etkileşim neticesinde oluşmuştu.

Sicillere yansdığı kadarıyla bazı belgelerden kişilerin ihtida etme sebeplerini tespit edebiliyoruz. Örneğin 25 Cemaziyelahir 1059 (M.6 Temmuz 1649) tarihli belgede Nize karyesinden Zahide adlı kadın 4 ay önce "bi-hidayeti'llahi teâlâ" kendi rızasıyla Müslüman olmuş, fakat İstanbul'da bulunan babası kızının "cebren ve kahren" Müslüman edildiğini öne sürerek mahkemeye başvurmuş. Zahide mahkemede "Hiç kim-

12 Yavuz Ercan, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi" *Bulleten*, 50, 198, s.679-725.

13 Kemal Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmîlerin Yargı Tercihî", *Pax Ottomana*, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem- Ankara 2001, s.48-49.

14 Hökekleli, a.g.e., s.293 vd.

15 Özer Ergoç, "Osmanlı Şehirlerindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine, *Osmanlı Araştırmaları*, IV, 1984, s.71.

senin sun'u ve alakası yoktur, kendi ihtiyarımla Müslüman oldum" diyerek, ihtida etme sebebinin hidayete erdiği için olduğu ifade etmektedir¹⁶.

Yine 4 Zilhicce 1063 (M.26 Ekim 1653) tarihli belgede Germir'den Cemile bint-i Abdullah kendisinin Müslüman olmasında Gesi İmamı Şaban Halife'nin kendisine "telkin-i din" etmesi neticesinde ihtidanın vuku bulduğu ifade edilmektedir¹⁷.

Kayseri şehrinde ihtida edenlerin menşelerine baktığımızda köle ve cariyeler dışında ihtida edenlerin çoğunluğunu burada ikamet eden yerli Rum ve Ermeni vatandaşlar oluşturmaktaydı. Yalnız Osmanlı Devletinde mevcut cemiyeti birbirinden ayıran özelliklerin başında din faktörü gelmekteydi. Etnik mesele ise din ve mezhepten sonra gelmekteydi. Nitekim gayrimüslimlerden bahsederken daha çok "zimmi" tabiri ve "nasraniye" kullanılmakta zimmînin hangi milletten olduğu ise pek bahsedilmemekte idi¹⁸. Bu nedenle ihtida eden kişilerin Rum veya Ermeni olduğu konusunda elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Bektaş mah. ile Gesi köyü, Nize köyünde ikamet eden kişiler Rum milletinden, Harput mah., Oduncu mah., Sımkıçı mah., Tutak mah ile Efkere ve Zincidere köyünde ikamet edenlerin Ermeni milletinden olduğunu tespit edebildik. Ayrıca Gürcü, Şarkıyan mahallelerinde Rumlarla Ermeniler birlikte yaşamakta idiler¹⁹. Buna göre 3 kişi Rum milletinden 9 kişi Ermeni milletinden ihtida etmiştir. Diğer 36 kişinin Rum mu, yoksa Ermeni mi olduğu konusunda bilgi mevcut değildir.

İhtida eden kişilerin cinsiyetlerine baktığımızda incelediğimiz defterlerde ihtida eden kadınlarının sayı itibarıyla erkeklerden az olduğunu ve ihtida eden bu kadınların Zahide, Zeynep, Cemile, Fatma isimlerini aldıklarını görmekteyiz.

İhtida eden erkeklerin genellikle Mehmed, Mustafa, Yusuf, Şaban, Ahmed, Ramazan, Mahmud, Ali gibi isimler aldıklarını görüyoruz.

Çalışmamızda mühtedflerin eski isimleri kayıtlara pek geçmemiştir. İhtida ilamlarının dışında bazı belgelere de ihtida eden kişilerin eski isimleri yazılmıştır. Bu isimler Keklik, Ayn, Artin, Meryem²⁰ dir. Eski adı belli olan mühtedflerden sadece bir tanesine İslâmî isim verilmemiştir²¹. Bu durum ihtida eden kişilerin eski isimlerini değiştirip, İslâmî bir isim almakta ne kadar hassas olduklarını göstermektedir.

Bunun yanı sıra Hıristiyan kadınlarla cvli olan 7 tane erkek bulunmaktadır. Bu erkeklerin baba adları "Abdullah" tır. Bundan hareketle Hıristiyan kadınlarla cvli olan bu erkeklerin ihtida etmiş olabileceğini düşünmekteyiz.

16 KŞS 57, s.134, Belge No:443

17 KŞS 63, s.60, Belge No: 223

18 Ayhan Öztürk, *Şer'iyye Sicillerine Göre Kayseri(1738-1749)*, Kayseri 2000, s.112.

19 Mustafa Keskin, *Kayseri Nüfus Müfredât Defteri(1831-1860)*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2000.

20 KŞS 64, s.109, Belge No: 333; KŞS 55, s.223, Belge No: 543; KŞS 74, s...., Belge No: 133

21 KŞS 61, s.91, Belge No:295.(Zincidere Karyesinden Altun nâm mühtedi)

Tablo-1: Rum ve Ermeni Milletinden İhtida eden kadın ve erkekler
Kadın Erkek Toplam

İhtida edenler	7		44		51
Hıristiyan kadınla evli					
Müslüman erkekler			7		7
Toplam	7	%12	51	%88	58

İhtida eden kadınların sayı itibarıyla erkeklerden oldukça düşük olduğunu görmekteyiz. İhtida eden Rum ve Ermeni milletinden 58 kişiden %12'sini kadınlar, %88'ini erkekler teşkil etmektedir. Her ihtida eden kişinin adı sicillere yazılmamış, ancak bazı davalar, kefalet, şehâdet (hukukî olarak kadınların şahitlikleri erkeklerin yarı değerinde idi. Normal bir dava için iki erkek şahide karşılık 4 kadın şahide ihtiyaç vardı. Bu yüzden kadınların şahitlikleri zorunlu hallerde söz konusu olmuştu²²), vesayet gibi değişik sebeplerle mühtedilerin adları sicillerde yer almıştı. O devirde kadınların sosyal hayatta etkinliklerinin bulunmaması (şahitlik yapmamaları, kefalet konusu vs.) tabii olarak mühtedî kadınların sicillere kaydedilmesine imkan vermemiş bu nedenle mühtedî kadınların sayısının kayıtlara fazla yansımamasına sebep olmuştur²³. Zimmî kadınlarla ilgili, “ben İslâmiyeti seçtim ve Müslüman oldum” şeklinde sadece bir belge bulunmakta²⁴ diğer iki belgede Müslüman olan kadınların bir süre sonra Müslüman erkekle evlendiği görüyoruz²⁵. İhtida edenlerin çoğunluğu erkeklerin ihtidası teşkil etmektedir.

İhtida eden kişilerin oturdukları mahallere baktığımızda ihtida eden kişilerden 14'nün köyde, 36'sının mahallede ikamet ettiğini görmekteyiz. Bunlardan 8 kişinin nerede ikamet ettiği belirtilmemiştir. Tespit ettiğimiz kadarıyla Bektaş, Gürcü, Oduncu, Tavukçu, Kürtler, Hasbek mahalleleri ile Germir, Efker, Gesi, Ulubürüngüz, Zincidere, Molu, Ağırnas, Gesi, Talas köyleri Müslüman nüfus ile gayrimüslim nüfusun bir arada ikamet ettiği yerleşim birimleri idi. Bunun yanında Harput, Sınıkçı, Şarkıyan, Tutak mahalleleri ile Nize ve Tavansun köylerinde sadece gayrimüslimler ikamet etmekteydi²⁶. Bundan hareketle ihtida hareketlerini genellikle Müslüman ve gayrimüslim nüfusun bir arada yaşadığı yani aynı coğrafyayı paylaştıkları yerleşim birimlerinde olduğu dolayısıyla bir sosyal etkileşimin söz konusu olduğunu söyleyebi-

22 Jennings, “Woman in Early 17th Centruy Ottoman Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C.XVIII, 1 bölüm, s.72

23 Çetin, a.g.e., s.39

24 KŞS 74, s., Belge No: 133.

25 KŞS 65, s.61, belge: 168-2; KŞS 57, s.134, Belge No:443

26 Ronald C. Jennings, “The Population, Society and economy of the region of Erciyes Dağı in the sixteenth century”, *Contributions a'Histoire Economique et Sociale de L'Empire Ottoman*, Paris 1983; Keskin, a.g.e., İnbaşı, a.g.e., Hüseyin Cömert, *Kayseri'de İlk Nüfus Sayımı 1831*, İl Kültür Müdürlüğü, Kayseri 1993.

liriz. Bilhassa köylerde Müslüman ve gayrimüslim nüfusun bir arada olması köylerde ihtida hareketlerinin miktarını artırmıştır.

3. Köle ve Cariyelerin İhtidası ve Sebepleri

İhtida eden kişiler arasında yerli halk dışında köle ve cariyelere de rastlanmaktadır. Ortaçağda dünyanın her yerinde esir ticaretinin oldukça yaygın olduğunu biliyoruz. Anadolu'da da binlerce köle ve cariyeye vardı. Ama bu dönemlerde köle ve cariyeye kaynağını yapılan harplerde esir alınan kişiler oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin gerilediği, ordularının yenilmeye başladığı yıllarda bile Osmanlı şehirlerine köle akışı devam etmekteydi. Fakat bu yıllarda bile köle ve cariyeler eski dinlerini terk ederek Müslüman olmuşlardır²⁷. Ancak bu insanlar ihtida ettikten sonra, İslam hukukuna göre azat edilmelerini gerektiren bir zorunluluk olmamakla beraber, ihtida eden köle ve cariyenin çoğunlukla azat edildikleri görülmektedir²⁸.

Nitekim Kur'an-ı Kerim, köle sahiplerine kölelerini hürriyetlerine kavuşturmalarına mükâtebe akdi ile şalık vermiştir. Mükâtebe akdi, belli bir hizmet ya da bedel karşılığında kölenin efendisinden hürriyetini satın alması demektir²⁹. Köle ve cariyeler arasında görülen yüksek orandaki ihtidalara, bu kişilerin içinde buldukları psikolojik durumun yani her türlü güçleri ve hürriyetleri ellerinden alınan, gelecekle-ri bakımından son derece karamsar olan bu insanlar telkine müsait hale geliyorlar ve bunlara sahip olan Müslümanların kendilerine davranış biçimleri de etkili oluyordu. İslâmiyetin köle azadına dair hükümleri, köle ve cariyelerin Müslüman evlerinde adeta ev halkından sayılmasına ve evin bir ferdi gibi davranılmasına sebep olmuş, bunun sonucunda köle ve cariyeler birlikte yaşadıkları insanların kültürlerini ve dinlerini tanıma fırsatı bulmuşlar ve bu durum onların ihtida etmelerini kolaylaştırmıştır³⁰.

Baba adı Abdullah olan bütün köle ve cariyelerin birer mühtedî olmaları gerekmektedir. Ama görmüş olduğumuz bütün baba adı Abdullah olanların ihtida etmiş olduğunu söylememiz mümkün değildir. Bu durum sadece köle ve cariyeler için geçerlidir. Baba adı Abdullah olan ve adının yanında "abd-ı memlûk" veya "cariye" ifadesinin yer almış kişilerin kesinlikle ihtida etmiş olduğunu söyleyebiliriz³¹.

Tablo-2: İhtida Eden Köle ve Cariyeler

	Köle	Cariye	Toplam
Azad	74	35	109
Diğer sebeplerle	32	17	49
Toplam	106	52	158

27 Çetin, a.g.e., s.51.

28 Kamil Çolak, "İstanbul'da İhtida Hareketleri(XVI.yy)", *Osmanlı*, C:IV, s.502.

29 Ali Aktan, "XVII. Yüzyıl Kayseri Kadı Sicillerinde Bulunan Köle ve Cariyelerle ilgili Bazı Belgeler Üzerinde Bir Değerlendirme", *I.Kayseri ve Yöresi Tarih Semhpozumunu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 1997, s.14.

30 Çetin, a.g.e., s.68.

31 Çolak, a.g.m., s.502-503.

Sicil kayıtlarına yansıyan belgelere göre 74 köle, 35 cariyenin azad edildiği veya sahipleri tarafından önceden azad edildikleri fakat mirasçılarının onları hala köle veya cariye olarak kullanmaları üzerine mahkemeye müracaatları ve bu kişilerin artık hür olduklarını ifade eden belgelerdir. Diğer 32 köle, 17 cariyeye ait belgeler ise hırsızlık, satış, dayak vb. konuları ihtiva eden belgelerdir. Bütün bu belgelerde ismi geçen köle ve cariyeler baba adları "...bin Abdullah" veya "...bint-i Abdullah" şeklinde ifade edilmekte olup toplam 158 köle ve cariyenin ihtida etmiş Müslüman kişiler olduğunu söyleyebiliriz. Azad edilmiş 109 köle ve cariye hür vatandaş statüsüne geçmiştir.

Tablo-3: İhtida Eden Köle ve Cariyelerin Menşeleri

Menşeleri	Köle	Cariye	Toplam
Leh	1	-	1
Rum	2	1	3
Rus	33	14	47
Moskov	3	-	3
Gürcü	7	9	16
Eflak	1	-	1
Habeş	1	-	1
Arap	2	-	2
Boğdan	-	1	1
Girit	1	-	1
Bulgar	1	-	1
Acem	4	-	4
Macar	1	-	1
Frenk	1	1	2
Çerkes	1	-	1
Milliyeti belli olmayan	46	27	73
Toplam	105	53	158

Bu tablonun verilerine göre 1645-1665 yılları arasında Kayseri'de 14 ırk veya bölgeye mensup köle ve cariye bulunuyordu. Bunlar içerisinde en yoğun kitleyi oluşturanlar Rus, Gürcü menşeli köle ve cariyeler idi. Bununla birlikte %29'nun hangi ırk veya bölgeye ait olduğu bilinmemektedir.

Köle ve cariyeler Müslüman olduktan sonra Kenan, Mülayim, Abdi, Dilaver, Yusuf, Rüstem, Gülfeda, Siyavuş, Şahin, Belkis, Rıdvan gibi isimler almışlardır.

4.İhtida Sonrasında Görülen Problemler

İncelediğimiz sicillerde Müslüman olduktan sonra ikrarlarından vazgeçip eski dinine dönmek isteyen bir kişiye rastladık. 18 Cemaziyelahir 1062 (M.26 Mayıs 1652) tarihli belgede Köy Yıkan mahallesinden Yusuf Beğ ibn-i Abdullah bulğa erdikten sonra Müslüman olup, daha sonra mürted olan Kaysér veled-i Bali adlı şaki şeklinde ifade edilmektedir.³² Bu durum irtidad olayının fazla olmadığını göstermektedir. Zaten

İslam dinine göre irtidad eden kişinin yani “mürtedin katledilmesi” bu irtidad konusunda caydırıcı olmakla beraber elimizdeki belgede kişinin mürted olduğu belirtilmekte fakat bu kişinin katledilmediğini göstermektedir. Bu konuyla ilgili belgede kişiye her hangi bir cezanın verilip verilmediği de belirtilmemektedir. İrtidad konusıyla ilgili olarak Sakız adasında Muhammed adlı mürted olduğu bilinen bir kişinin, korkusundan İslâm’a geldim demesine rağmen kürek cezasına gönderildiği ifade edilmektedir³³. Bu durum mürted olan kişilere katledilme gibi bir cezanın uygulanmadığını göstermektedir.

Bunun yanında bir kişi Müslüman olduktan sonra o kişinin çocukları ve eşinin de Müslüman olması yönünde toplumun bir baskısının söz konusu olduğu bu nedenle zaman zaman ihtida eden kişilerin çocukları ve eşlerinin Müslüman olmaları için zorlamaya maruz bırakıldıkları ile ilgili belgelere de rastlamaktayız³⁴. Mesela Tavnusun karyesinden bir zimmî “Baban Müslüman oldu sen dahî Müslüman ol” diye kendisine baskı yapıldığını ileri sürerek mahkemeye baş vurmuş, bunun üzerine Kayseri mutasarrıfı ve kadısına hitaben ferman yazılmış ve kimsenin zorla Müslüman ettirilemeyeceği belirtilmiştir³⁵.

Bunun yanında Hz. Peygamberin her insanın İslâm fıtratı üzerine doğduğu, sonradan anne ve babalarının tesiriyle Hıristiyan, Musevi veya başka dinden olduklarını bildiren hadis-i şerifini esas alan İslâm hukukçuları, bundan hareketle çocukların anne babalarından hangisi hayırlı ise onun vesayetine girmesini kabul etmiştir. Gayrimüslim anne ve babadan hangisi Müslüman olursa çocuklarının vesayetinin eğer çocuk bulûğa ermemiş ise Müslüman olan kişiye verilmesini uygun görmüştür. Müslüman olmayan ebeveynin çocuk üzerinde her hangi bir hakkı bulunmamaktadır³⁶. Aynı şekilde evâil-i Zilhicce 1065(M.Eylül 1655) tarihli belgede Mağnos(?) adlı köy sakinlerinden şeref-i İslam ile müşerref olan Mehmed’in oğlu Sefer’in de İslâm olması yönünde köy ahalisinin cebr etmesi üzerine, Sefer adlı kişi kendisinin baliğ olduğunu ve kendisine Müslüman olması yönünde zorlama yapılmaması gerektiğini içeren elindeki şeyhülislam fetvası ile mahkemeye baş vurmuş ve padişah tarafından bu durumun tetkik edilmesi, eğer Sefer adlı kişi baliğ ise zorlama yapılmaması konusunda Kayseri kadısına “hükm-i şerif” gönderilmiştir³⁷. Yani Müslüman olan kişinin

33 Mehmed İpşirli, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler”, *İ.Ü.E.F.Tarih Enstitüsü Dergisi*, S:12, İstanbul 1981-82, s.222-223.

34 KŞS 66, s.378, Belge No: 398-399.

35 Ali Aktan, “Osmanlı Belgelerine Göre Kayseri’deki Gayrimüslim Tebaanın Durumu”, *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)*, Kayseri 2000, s.21.

36 Çetin, a.g.e., s.71.

37 KŞS 60, s.137, Belge No:454. Bu konulu ile ilgili olarak Şeyhülislam Ebu Suud Efendi’nin yayınlamış fetvaları da şu örnek verilmektedir; Mescle:Zeyd-i zimmî bi-inâyetillâhi te’âlâ İslama gelmekle evladının kaç yaşında oluncaya değin İslâmına hükm olunur?

Elcevap: Oniki yaşı tamam edip “baliğ oldum” diyende kalanının İslamına hükm edilir.(Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislam Ebu Süud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972, s.90.

çocuğu eğer bulûğa ermemiş ise direkt olarak Müslüman kabul ediliyor eğer bulûğa ermiş ise ona her hangi bir zorlama yapılamıyor ve kendi dininde yaşamasına izin veriliyordu. Emir Sultan mahallesinde İslâmiyeti seçen zimmî, Mehmed bin Abdullah adını almış ve çocuklarının vesayeti dolayısıyla babaya geçmiştir. Çocukları Cafer ve Murad bu esasa göre Müslüman babanın yanında kalmışlar fakat babaları vefat edince anne Hıristiyan olduğu için onun yanına bırakılmayarak, çocukların terbiyesini vermek üzere mürebbi ve muallim tayin edilmiştir³⁸.

Mühtedî çocuklar, gayrimüslim yakınlarından alınarak ya Müslüman olan anne, baba veya diğer yakınlarına veya yukarıda ifade edildiği gibi bir mürebbi ve muallime verilmek suretiyle onların telkine açık oldukları bir çağda gayrimüslimlerin telkin ve terbiyesine maruz kalmaları önlenmeye çalışılıyordu.

Gayrimüslimlerden İslâmı kabul ederek Müslüman sınıfına geçen evli kişinin cinsiyeti önem arz etmekteydi. Çünkü İslâm dini Müslüman kadınların Müslüman olmayan bir erkekle evlenerek hayat sürmesini uygun görmemişti. Müslüman olan kadının iffetinin korunması ve kültürel baskı altında kalmasının önlenmesi için böyle bir yasaklama uygun görülmüştür. Din değiştirme nedeniyle boşanma kadının İslâmı seçmesi, erkeğin eski dininde kalması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu durumda tarafların boşanmak isteyip istememelerinin bir önemi yoktur. İhtida eden kadının kocasına İslâm dinini kabul etmesi yönünde telkin yapılıyor, şayet koca bu daveti kabul etmez ise evlilik devam etmiyor, boşanma gerçekleşmiş oluyordu. Örneğin 15 Safer 1073 (M.29 Eylül 1662) tarihli belgede Manas adlı zimmînin karısı Meryem bint-i Temür İslam dinini seçip Fatma isimin alır. Kocasını Manas'a İslam olması yönünde teklif yapılmış, Manas Müslüman olmayı kabul etmeyince boşanma gerçekleşmiştir³⁹.

İhtida eden gayrimüslim koca ise bu durumda evliliği devam ettirmeyi arzuladığında bu din değişikliği evliliğin sona ermesine neden olmamıştır. Ancak gayrimüslim kadın bu evliliğin devam etmesini istemiyorsa mahkemeye başvurarak boşanabiliyordu. Bu şekilde kocasının Müslüman olması sebebiyle boşanma konusu incelediğimiz dönemde mahkeme kayıtlarında bulunmamakla beraber “..bin Abdullah” ismini taşıyan ve karısının Hıristiyan olduğu belgelere yansıyan bir kayıta boşanma hadisesine rastlamaktayız. Örneğin 13 Cemaziyelahir 1066(M.8 Nisan 1656) tarihli belgede Merkebeçi Mahallesinden gayrimüslim Gülhatun kocası Mehmed beşe bin Abdullah'tan “imtizacımız yoktur” diyerek boşanıyor⁴⁰. Ancak burada imtizacın olmaması dinî gerekçelerle mi yoksa geçimsizliğe sebep olan farklı boyutların olup olmadığı noktasında bilgilerimiz yeterince açık değildir.

Şarkıyan mahallesinden Mehmed beşe ibn-i Abdullah karısı İne(?) bint-i Sefer adlı zimmînin “..eğer kafire olduğu halde helak olursa papasların tahfirine mani olmamağla taahhüd oldum..” ifadesiyle karısının öldüğü vakit kendi dininin vecibe-

38 KŞS 75, s.60, Belge No:153;Aktan, a.g.e., s.21

39 KŞS 74, s., Belge No: 133.

40 KŞS 64, s.108, Belge No: 331.

rine göre gömülmesini taahhüt ettiğini ifade etmektedir⁴¹. Zaten İslam dinine göre o kişi hangi dine inanıyor ise o dinin usulüne göre gömülmesi gerekmektedir⁴².

Sonuç

Kayseri Türklerin, Rum ve Ermenilerle yüzyıllardır bir arada yaşadıkları çok eski bir yerleşim birimidir. 1665'li yıllara gelindiğinde bu bölgede ihtida hareketlerinin bütün canlılığı ile devam etmesi ihtida hareketinin daha çok toplumsal ilişkilerin bir neticesi dolayısıyla insanların bir arada yaşamalarının bir sonucu olarak zuhur etmiştir. Rum ve Ermeni milletleri arasında meydana gelen ihtidalar da çoğunlukla Müslüman ve gayrimüslim halkın aynı köy veya mahallede yaşamaları neticesinde birbirlerinden etkilenmeleri ile ortaya çıkmıştır.

Köle ve cariyelerin ihtida etmelerinde şüphesiz yine kendilerinin bir Müslüman ailenin yanında ikamet etmeleri, sahipleri olan kişileri ve onların inançlarını daha yakından görmeleri böylelikle İslâm dinini tanımaları ve İslâm dininin onlara vermiş olduğu hakları öğrenmeleri en etkili sebep olmuştur. 1645-1665 yılları arasında 58 kişi Rum ve Ermeni milletinden, 158 kişi köle ve cariyelerden toplam 216 kişi ihtida etmişlerdir. Köle ve cariyelerin daha yüksek bir orana sahip olduklarını görmekteyiz.

Aynı şekilde ihtida edenlerin devletin koruması altında olması bütün Müslüman vatandaşların olduğu gibi gayrimüslimlerin de devletin bütün hukukî ve sosyal imkânlarından faydalanmaları, İslâm hukukunun dolayısıyla onun uygulayıcısı konumunda olan Osmanlı Devleti'nin adaletli davranışları insanların bu dine ısınmalarında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin hiç kimseyi zorla din değiştirme hadisesine maruz bırakmaması, halk tarafından böyle bir muameleye maruz kalan kişilerin haklarını devletin koruma altına alması takip ettiği hoş görü siyasetinin bir neticesidir. Bu yıllar Osmanlı Devleti'nin sürekli olarak savaştığı, güç kaybetmeye başladığı yıllardır. Bu dönemde ihtida hareketlerinin hiç de az olmadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte tam manasıyla mukayese yapabilmek için bu tarihten önceki ve sonraki yıllarında incelenmesi gerekmektedir.

Bunun yanı sıra Bursa şehri ile mukayese ettiğimizde, Bursa üzerinde yapılan bir araştırmada 1600-1700 yılları arasında bu şehirde ihtida eden Rum ve Ermenilerin sayısının sadece 80 olduğunu görmekteyiz⁴³. Yaklaşık bir yüzyılda Bursa şehrinde ihtida edenlerin sayısı Kayseri şehrinde yirmi yılda ihtida edenlerin sayısına yakın olması Kayseri şehrinde ihtidaların daha fazla meydana geldiğini göstermektedir. Bu durum Kayserinin Rum ve Ermeni nüfusu bakımından Bursa'dan daha fazla olmasıyla açıklanabilir. Osmanlı Devleti döneminde meydana gelen ihtida hareketlerinin tam manasıyla ortaya konabilmesi mevcut Şeriyye Sicillerinin tamamının incelenmesi neticesinde mümkün olacaktır.

41 KŞS 57, s.35, Belge No: 108

42 Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1963, s.256.

43 Çetin, a.g.e., s.35.

